

základnou lidu s kanelovanou keramikou. Zvláštní pozornost věnuje soudobým mezikulturním vztahům (str. 316—317).

Pátou část, navzanou Okruh subneolitických kultur v Polsku (str. 319—336), rozdělil T. Wiślański do tří subkapitol: A. Problém tzv. serovské kultury; B. Kultura hřebenové keramiky a C. Kultura s keramikou jamkové-hřebenovou. Rozšíření uvedených kultur přehledně zachycuje mapa na obr. 195. Zajímavé je zpracování pasáží o formách obydlí, o způsobu získávání obživy a opracování základních surovin.

Obsáhlou šestou část o kulturním okruhu se šňurovou keramikou (str. 337—411) vypracoval Jan Machnik. Uvedená problematika je logicky rozčleněna do pěti oddílů: Začíná přehledem nalezišť celoevropského horizontu kultury se šňurovou keramikou. Následuje obsáhlejší část o středoevropském horizontu se samostatnými statěmi o starošňurových mohylách v západní části Malopolska, o hrobových nálezích ze Slezska, z území západního a středního Pomorí. Další samostatný oddíl je věnován rzucewské kultuře s detailním popisem pohřebního ritu, hospodářství, kulturních vztahů této kultury s vnitrozemím. O zlocekké kultuře pojednává autor v části D a mladším lokálním skupinám šňurové kultury je vyhrazen závěrečný oddíl E.

Sedmá část (str. 413—419) obsahuje stručnou charakteristiku kultury se zvoncovitými poháry, zpracovanou Janem Machnikem. Celkové rozšíření lidu se zvoncovitými poháry v Evropě je zachyceno na obr. 250.

Druhý díl *Prahistorie ziem polskich* vyšel za necelých devět let po předchozí velké syntéze neolitu Polska (*The Neolithic in Poland, 1970*). Tato skutečnost jistě vzbudí obdiv všude tam, kde má výzkum mladší doby kamenné bohatou tradici, kde je však souborné zpracování tohoto období již několik desetiletí postrádáno. Ze srovnání uvedených prací je zcela evidentní, že od vydání první monografie dospěli polští archeologové k řadě nových poznatků a dosáhli ve výzkumu neolitu mnoho výrazných úspěchů. Náročný čtenář může sice namítnout, že jednotlivé úseky polského „Neolitu“ nejsou zpracovány rovnoměrně (viz různý rozsah hlavních částí) nebo důsledně podle jednotného schématu, což je např. patrné v případě nesterajného pořadí kapitol a problematikou geneze té které kultury. Celkovému reprezentativnímu charakteru publikace by také jistě lépe odpovídaly kvalitnější reprodukce některých fotografií. Tyto námítky převážně formálního rázu nemožou nic změnit na skutečnosti, že se autorskému kolektivu recenzovaného svazku podařilo vytvořit opravdu zdařilé dílo, koncepčně jednotnější než v případě původní syntézy neolitu, s větším prostorem jak pro analýzu materiálu, tak zejména pro společensko-ekonomické charakteristiky neolitických kultur.

Eliška Kazdová

Jan Machnik—Bogusław Gediga—Jacek Miśkiewicz—Witold Hensel: *Prahistoria ziem polskich III. Wczesna epoka brązu* (pod redakcí A. Gardawského a J. Kowalczyka a za souborné redakce W. Hensela). Vydavatelství PAN, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1978. 212 stran, 69 obr. a 56 tab. kresebné, fotografické a mapové dokumentace (v textu).

Třetí svazek velkolepé polské „Prahistorie“ je věnován rané a starší době bronzové v tradičním pojetí polských badatelů, tj. v rozsahu I. a II. per. Mont. (R BA₁ — BC). Za redakce † A. Gardawského a J. Kowalczyka se i v tomto svazku sdružili přední polští specialisté z ústavů PAN: J. Machnik obsáhl prvou část s obecným pojednáním o genezi, celkové charakteristice, vývojových tendencích a chronologii rané doby bronzové (subkapitola A) a s charakteristikami základních kultur té doby (subkapitola B). B. Gediga pak v druhé části zpracoval tzv. předlužickou kulturu starší doby bronzové a † J. Miśkiewicz kulturu trzcienieckou téže epochy v části třetí. Ve 4. části pak W. Hensel rešumuje v hutné zkratce svoji — vpodstatě neoautochtonistickou, avšak originálně modifikovanou — koncepci etnického vývoje pravěku.

Prvou část knihy otevírá J. Machnik velkorysým přehledem kulturního vývoje na rozhraní neolitu a časné doby bronzové v jižním Podunají a ve střední Evropě (kultura vučedolská a její současné ekvivalenty: Schneckenberg-Glina III, Mondsee, Attersee, Polada, pozdní fáze zvoncovitých pohárů a z ní částečně vyrůstající kultura nagyrévská

moravská kultura protoúnětická a epišňurová kultura Chłopice—Veselé). Komplex uvedených kultur označuje autor jako „raněbronzovou středoevropskou civilizaci“ (souhrnný pojem) a datuje zhruba k roku 1 800 př. n. l. (uváděná radiometrická data nejsou kalibrována). V úvahách o genezi raněbronzové civilizace prokazuje J. Machnik svůj výsostný přehled světové literatury problému i výbornou znalost dokladového archeologického inventáře (velmi originálně provedená je přehledná mapka nejstarších metalurgických center v Evropě a Přední Asii — obr. 7). Velký význam pro vznik středoevropské bronzové civilizace přispívá autor — jak již v minulosti několikrát ukázal — oblastí mezi Kaspickým a Černým mořem, ač nelze pominout i anatolsko-balkánské zdroje.

Posléze charakterizuje J. Machnik kulturní poměry časně bronzové na území Polska. Pomineme-li reliktů hřebenovito-jamkové keramiky v severovýchodním areálu, rozpadá se celé území Polska zhruba na epišňurový příkarpatský kulturní okruh (kultury Chłopice—Veselé, mierzanowická, strzyżowska; mimopolské skupiny nitranská, koštianská a počapská) a západní okruh únětický (včetně skupin únětickou kulturou ovlivněných). Hranice mezi oběma komplexy probíhá od horní Odry do okolí Opole, na sever podél Prosný a po jihovýchodních hranicích Kujaw. Situace je přehledně vyjádřena na mapkách (obr. 12, 13). Autor umně čerpá ze své, dnes již klasické práce z roku 1977 („Frühbronzezeit Polens“); text je uspořádán s přísnou systematickou a výrazovou úsporností, zároveň však s plnou faktografickou hodnotou. Vedle čistě archeologických charakteristik je věnována značná pozornost také hospodářským otázkám, výrobě (kamenná surovina, výroba kamenné štípané industrie) a problémům chronologie. Ve srovnání obou základních okruhů rané doby bronzové je nápadné, že kultury únětického okruhu (zvl. únětická sama) jsou zachytitelné v podrobnější vnitřní periodizaci, zatímco kultury příkarpatského epišňurového okruhu jsou chápány celistvěji (výrazněji členitelná je pouze kultura mierzanowická). Za zření této situace vysvětluje, že oba okruhy nejsou zcela synchronní, což dotvrzuje i poměrně pozdní datování počátku většiny epišňurových kultur (± 1850 — ± 1750 př. n. l.); ve srovnání s tím musí být kultura protoúnětická starší. Vlastní únětická kultura Polska je zpracována značně podrobně; je využito české periodizace (fáze I—V) a jsou postíženy všechny zvláštnosti místního materiálu (velké mohyly typu Łęki Małe, depoty s dýkami s plnou litou rukojetí a s hrotitými sekerami atd.). Pojednáno je dále o problematice lubuské skupiny (dříve grobská I) na severozápadní periferii únětického katastru, o nowocerkwiańské skupině Horního Slezska a typu Dobře (skupina kujawská). Samostatné partie jsou pak věnovány kulturám iwieńské a grobsko-smiardowské.

Ve druhé části díla vychází B. Gediga z obsáhlejšího přehledu vzniku představ o tzv. předlužické kultuře, od J. Kostrzewského až po nejnovější zpracování M. Gedla („Kultura przedłużycka, 1975). Dále podává charakteristiku archeologických pramenů (ilustrace jsou ve srovnání s prvou částí knihy skromnější; zvláště keramiky je vyobrazeno málo), terénních objektů i příslušného mobiliáře. Analýzou materiálu dochází pak k závěru, že pojem předlužická kultura je velmi rámcový a že se za ním skrývá značná kulturní specifikace. Poměrně dosti zřetelná je situace ve Slezsku a Velkopolsku; slezsko-velkopolská předlužická kultura představuje vlastně dvě relativně samostatné skupiny: slezskou a středoslezsko-velkopolskou (již podle A. Gardawského jde vlastně o skupiny mohylové civilizace). Je zřejmé, že Slezsko a Velkopolsko byly v té době integrovány do vývoje evropských mohylových kultur a B. Gediga je ochoten hovořit dokonce o slezsko-velkopolské mohylové kultuře (se dvěma skupinami). Bez významu není ani autorův postřeh, že do stupně BC, tj. do mladší fáze „předlužické“ kultury, jsou zahrnovány i některé celky spíše již časně lužické. Specifické poměry se vyvíjejí ve starší době bronzové na Pomorí, v zemi lubuské a na Kujavách, kde se až dosud udržují jisté eneolitické tradice, kam však také stále intenzivněji dospívají vlivy „předlužické“ (autor tu sleduje řadu lokálních skupin, na západním Pomorí navíc i silné vlivy ze severozápadu). Posléze je věnována patřičná pozornost i „předlužicko“trzciniecké smíšené mezisféře (hranice mezi oběma celky nebyla ostrá); tato mezisféra objímá Kujawy, terény střední a zčásti i dolní Warty a východní břeh Prosný.

Závěrem konfrontuje B. Gediga Gedlovy fáze vývoje „předlužické“ kultury (raná, klasická, mladší) s postížitelnými časovými horizonty materiálu (R BB₁, BB₂, BB₂/C, BC a BC/D) a poukazuje na složitost a vzájemnou disparitu vývoje, v jejímž rámci je možné na jedné straně přežívání mohylových prvků až do počátku III. per., na druhé straně existence časně lužického prvku již koncem II. periody. Kromě úvah o sídlištních, hospodářských a společenských poměrech je hodna pozornosti také závěrečná pasáž o umění a religiálních poměrech „předlužického“ lidu.

Třetí část díla — o trzciniecké kultuře — zpracoval J. Miśkiewicz v kontextu s původní monografií A. Gardawského (*Materiały starożytne V, 1959*) a s přihlédnutím k novějším studiím polských i sovětských specialistů (J. Dąbrowski, W. Hensel, S. S. Berezańska, I. K. Svešnikov). Předmětnou kulturu, resp. komplex (ve stylu polské terminologie píše autor o kulturách cyklu trzciniecko-komarowsko-sońnického), chápe J. Miśkiewicz jako první významný celek bronzové civilizace (sensu stricto) východní části střední Evropy, který se stal substrátem vzniku východních větví kultury lužické. Jde o mimořádně rozsáhlý komplex, který zintegroval na svém areálu četné pozdně eneolitické skupiny, vyrostl však zejména z podloží mierzanowického někdy před rokem ± 1500 př. n. l. (tj. na přelomu I. a II. per., či stupňů R BA₃/B₁). V užším smyslu sestává trzciniecká kultura ze skupin mazowiecké, małopolské a hubienská (na mapce na obr. 69 však jsou uvedeny 4 skupiny v původním členění A. Gardawského: hubienská, opatowska, mazowiecko-podlaská a lubelská), v širším smyslu, tj. v integraci s tzv. východotrzcinieckou kulturou, ještě ze skupin kyjevské a rovenské; kultury sońnická a komarowská jen uzavírají severovýchodní a jihovýchodní část celého velkého komplexu. Klasiická rozvojová fáze trzciniecké kultury spadá do II. per. (1500—1300) a závěrečná fáze (1300—1200) je poznamenána již formováním se východní varianty lužického komplexu přes lodzskou fázi z počátku III. per. (v textu na str. 191 je uvedeno nedopatřením z poč. II. per.). Celý text je uzavřen statí o kulturních vztazích trzciniecké kultury k ostatní soudobé střední Evropě. Miśkiewiczova část knihy je bohatě ilustrována obrazovým materiálem, kresby však nedosahují úrovně prvé části díla.

Zvýšenou pozornost je třeba věnovat rozsahem sice nevelké (str. 197—204), ale obsahově závažné IV. části díla, v níž se W. Hensel zamýšlí nad etnickými otázkami pravěku od neolitu po éru lužickou, zvláště z hlediska slovanické etnogeografie. Jakkoli by se mohlo zdát, že řešení etnických otázek pro nejstarší doby je nepřislušné, tyto otázky by se neměly pouštět ze zřetele, neboť W. Hensel úvodem poprávu konstatuje, že by bylo těžko hovořit o pravěkých dějinách a nepokusit se definovat jejich tvůrce po stránce etnicity. Dosavadní absenci etnogenetologických interpretací pravěkých kultur zdůvodňuje autor nejen povahou pramenů, ale především nedostatky v teoretické bázi oboru a proklamuje nutnost vydělení nové vědní disciplíny: *etnogenetologie*. Tato nauka by vedle pramenů lingvistických a písemných měla využívat také prameny archeologické, a to v nejširším rozsahu tohoto pojmu.

Autor vychází z předpokladu osídlení střední a východní Evropy Indoevropany nejpozději na začátku neolitu; bere v úvahu obě možnosti vydělení Praslovanů z indoevropského substrátu (přes etapu balto-slovanické jednoty nebo paralelně s Prabalty) a v tradičních polských neoaotochtonismu uzavírá, že Praslované se etnicky vydělili nejpozději kolem r. 1200 př. n. l. Jejich základ hledá retrospektivně v epišňurových skupinách rzucewské, zlocské a středodněprovské a anad i ve východních areálech kultur iweńské a grobskośmiardłowské, později zvláště v oblasti trzciniecké, zatímco únětický a předlužický lid ztotožňuje s Pravenety (na půdě dnešního Polska ovšem sídlily také kmeny Baltů, částečně smíšené s Praugrofiny — v severovýchodní části země, a pronikaly sem i pratrócké kmeny — tvůrci kultur maďarovské, otomanské apod.). Pravenetové se nejpozději ve IV. per. bronz. slavizují, resp. zčásti migrují do areálu Prabalty, a oblast Praslovanů se tím posouvá k západu až do Poodří. „Illyrský klín“, vysunutý v halštatu z jihu do jihovýchodní Polsky, stejně jako dílčí penetrace Tráků a nájezdy Skýtů, pro etnický vývoj Praslovanů byly jen málo významné. Praslovanský lid se udržel i pod částečnou okupací Keltů a Germánů do doby své rané historie.

* * *

Třetí díl „Prahistorie“ navazuje svou úrovní na předcházející svazky. Dokumentuje aktuálnost této velké syntézy polského pravěku, neboť i na poli poznání staré doby bronzové se v poválečných letech velmi pokročilo. I v tomto svazku se vecku podařilo podřít individuální pojetí jednotlivých autorů ústřední koncepci díla: prameny jsou prezentovány jednotně (s výjimkou kresebné dokumentace) a interpretovány ze společně pojetého zorného úhlu při zachování „tváře“ každého autora. Dílo je opět bohatě fundováno odbornou literaturou, včetně české a slovenské. Grafická úroveň knihy je za daných možností (nepříliš kvalitní papír) dobrá, reprodukce některých fotografií však nevyšly nejlépe. I když již dnes zdaleka neplatí, že „slavica non leguntur“, bude asi světová odborná veřejnost volat po cizojazyčné mutaci díla. S lítostí je nutno konstatovat, že dva z tvůrů recenzovaného svazku, A. Gardawski a J. Miśkiewicz, nejsou již mezi živými.

Vladimír Podborák